

ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.

ՄԵԾ ԵՂՋԻԻՐԱԻՈՐ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵԸՐ

Կերք. Ամէն մի գիւղացու և ամէն մի անասնատիրոջ պարտականութիւնն է հողս տանել իւր անասուններէ կերի մասին, որի համար կարենոր է պահպանել մի քանի կանոններ: Պէտք է հոգալ, որ կենդանին ձմեռուայ համար ունենայ բաւական քանակութեամբ կեր, որ լաւ, հասած ու զօրեղ լինի. իսկ յղի կովերինը բացի դրանից նաև դիւրամարս: Ընդհանրապէս կերը պէտք է լինի մաքուր, որ սիրով ուտեն. մղած նեխուած և փտած նիւթերը պէտք է դուրս թափել և այլն¹⁾:

1) Կովկասի գիւղական ժողովուրդը անասնապահութեան մասին շատ քիչ տեղեկութիւններ ունի, նա շատ է մնացել, չի իմանում, որ անասնապահութիւնը երկրագործութեան մի կարեւոր միջոց է, չի իմանում, որ նա պակաս շահուէտ չէ հողագործութիւնից. նա անասուններ խնամել չգիտէ. աւելի դժբախտ վիճակի մէջ են գտնուում եզներն ու կովերը: Մեր գիւղացիները կովից պահանջել գիտեն մեծ քանակութեամբ կար, բայց երբէք կանոնաւոր կերպով խնամ չեն տանում, չեն մտածում նոցա կերի մասին. կարծում են, թէ միայն չոր դարման ուտեցնելով կարող են իւրեանց պահանջածը ստանալ: Սխալում են շատ անգամ խեղճ եզներին անհարկ անասնապահով, երբեմն մինչեւ ծնկները ցելիս մէջ 40—60 փ. ծանրութեամբ բեռ փաշել հին, բայրովին անյարմար եւ նոյն իսկ կենդանիների համար վնասակար սայլով, բայց կանոնաւոր կերակրելու սնուցանելու մասին շատ քիչ են հոգս տանում: Խեղճ անասունների ձմեռան միակ կերը չոր յարդն է միայն, այն էլ այնքան քիչ են տալիս, որ խեղճերը շատ անգամ փոքրած են մնում: Այսպիսի պայմաններում շատ պարզ է կարճատև եւ մանաւանդ յղի կովերի վիճակը. նոքա ձեռք չեն բերում այնքան սնունդ, որ կարողանան թէ իրանց մարմնին եւ թէ իւրեանց արգանդում եղած հորթին սնուցանել, որի պատճառով էլ այդպիսիները նախ՝ որ դժուարածին են լինում եւ երկրորդ՝ որ ծնում են քոյր կազմուածքով հորթեր: Գուցէ շատերը տեսած լինին մեր գիւղերում ձմեռները միմիայն դարմանով եւ այն էլ ոչ կուտ փորով կերակրուած անասունների ցաւալի վիճակը, որով շատ անգամ չեն կարողանում նստած տեղից վեր կենալ, պէտք է պոչերից բռնելով վեր բարձրացնել:

Վերջապէս մեր գիւղացիներն եւս պէտք է մի քիչ սրափուեն եւ հետեւեն Եւրոպայի գիւղացիների օրինակին, որով ոչ միայն դարման են տալիս եղջիրաւոր անասուններին, այլ նաեւ խոտ ու շատ ուրիշ բուսական նիւթեր: Եւ անհաշուաբար կանոնաւոր եւ սննդաւոր նիւթերով կերակրելուն, նոցա կովերն անհամեմատ աւելի շատ կար են տալիս՝ քան մեր կովերը, նոցա կենդանեաց փաշտ զգալի կերպով աւելի է (ուրեմն միս աւելի է տալիս) քան մերը: Այսպէս օրինակ, նոցա մի եզր կամ կովը փաշում է (ծանրութիւնը) մինչեւ 40—50 եւ երբեմն դեռ աւելի՝ 60 փ., մինչդեռ մերը 15 փ. նոցա մի կովը օրական 5 վեդրո կար կարող է տալ, իսկ մերը ամենաշատ մի վեդրո: Այս բոլորը գլխաւորապէս առատ եւ սննդաւոր կեր տալու եւ կանոնաւոր խնամելու հետեւանքն է:

Ինչպէս ամէն մի կենդանու, նոյնպէս և մեծ եղջիւրաւոր անասունները կերը պէտք է իւր մէջ պարունակէ սննդարար նիւթերի մի որոշ քանակութիւն: Եղջիւրաւոր անասունները կերը բաղկացած է լինում մի քանի հիմնական սննդարար նիւթերից: Եթէ չորացնելով կերը միջից հեռացնենք ջրային մասերը, կմնայ միայն չոր նիւթը: Այդ չոր նիւթի այն մասը, որ այրւում է, կոչւում է նորա գործարանաւոր բաղադրիչ մասը, իսկ այրուելուց յետոյ լիքը փոշի մնացած մասը կոչւում է հանքային կամ անգործարանաւոր: Չոր նիւթի ինչպէս առաջին, նոյնպէս և երկրորդ բաղադրիչ մասերը անպարտաւոր պէտք է բաւական քանակութեամբ լինին կենդանու կերի մէջ, որովհետև նորա մարմինը բաղկացած է նոյնպիսի գործարանաւոր և անգործարան նիւթերից: Բայց կենդանիներին կերակրելիս բաւական չէ միայն, որ նորա ստանան անհրաժեշտ քանակութեամբ գործարանաւոր և անգործարանաւոր կամ հանքային նիւթեր, որովհետև զանազան գործարանաւոր և անգործարանաւոր նիւթերը կենդանու կեանքի և արդիւնաբերութեան համար միեւնոյն նշանակութիւնը չունին: Այդ պատճառով այն աղիւսակները մէջ, որ ցոյց է տրւում իւրաքանչիւր կենդանու համար որոշուած օրական սննդարար նիւթերի քանակութիւնը, խօսուում է ոչ թէ գործարանաւոր սննդարար նիւթերի մասին ընդհանրապէս, այլ առանձնապէս նոցա մասին, որոնք պարունակում են իւրեանց մէջ բորակածին (азотъ), այսինքն բորակային ցիւբեր և կամ, ընդհակառակը, որոնք չեն պարունակում բորակածին (այսպէս օրինակ, միս կարող է ստացուել միայն առաջիններից՝ բորակային նիւթերից): Առհասարակ կենդանին գործարանաւոր նիւթերի այդ խմբերից միայն մէկն ու մէկով կերակրուելով ասրել անկարող է: Աղիւսակները մէջ բոլոր ոչ բորակային սննդարար նիւթերը միասին չեն դասաւորուած լինում. նորա բաժանուած են լինում երեք մեծ խմբերի՝ ճարպ, ածխաջրածին (углеводъ), ինչպէս օրինակ փայտանիւթ և այլն և միւս մնացած ոչ բորակային նիւթեր: Այս խմբերը պէտք է առանձին առանձին նշանակել, որովհետև ճարպը սննդարարութեան անսակէտից միւսներից աւելի զօրեղ է: Այդպիսի աղիւսակները անուանում են սննդաբուրեան չափեր (кормовыя нормы): Սովորաբար սննդաբուրեան չափերի մէջ բորակային նիւթերի տեղ գործ է ածւում յաճախ «սպիտակուց» անունը, որովհետև այդ նիւթերի մէջ սպիտակուցը ամենաթանկագին, կարևոր և միեւնոյն ժամանակ ամենամեծ սննդարար բաղադրիչ մասն է կազմում: Միւս բորակային նիւթերի սննդարարութիւնը կամ կասկածելի է և կամ վնասա-

կար: Կերի յիշեալ նիւթերի մի մասս է միայն մարմինը իւրացնում, իսկ միւս մասերը անցնում են կենդանիների աղիքների միջով և ոչ մի փոփոխութեան չեն ենթարկուում, ուրեմն և իբրև սննդարար նիւթ ոչ մի նշանակութիւն չունեն:

Կերերը կարելի է չորս կարգի վարժանել. գլխաւոր, զօրեղ, օժանդակ և լրացուցիչ:

Գլխաւոր կոչուում է այն կերը, որ միւսների հետ համեմատած աւելի մեծ քանակութեամբ է տրուում կենդանիներին: Գլխաւոր կերը իւր մէջ պէտք է պարունակէ կենդանու մի անգամուայ (ժուժ) համար որոշուած կերի պարունակած սննդարար նիւթերի գոնէ կէս մասը:

Զօրեղ կերի նշանակութիւնն այն է, որ կարողանայ լրացնել գլխաւոր կերի պակասը. բայց եթէ գլխաւոր կերը իւր մէջ բաւականաչափ սննդարար նիւթեր է պարունակում, այն ժամանակ զօրեղ կերը աւելորդ է գործ ածել:

Օժանդակ կերը գործ է ածուում նրա համար, որ կերի ծաւալը մեծանայ, որով նախ՝ մեղմանում է ըտրակային կերի չափազանց զօրեղ ներգործութիւնը և երկրորդ՝ թանգ չի նստում այլ ևս կենդանիներին կերակրելը:

Լրացուցիչ կերը ծառայում է նորա համար, որ ընդհանուր կերի մէջ որ և է սննդարար նիւթի պակասութիւնը լրացուի և կամ նորա համար, որպէս զի կենդանու վերայ որ և է ազդեցութիւն յառաջացնի:

Իւրաքանչիւր տեսակ խոտակեր ընտանի կենդանիների համար համապատասխան կեր կայ:

Խոշոր եղջիւրաւոր անասունների գլխաւոր կերն է՝ մարգագետնի կամ հարսի խոտը, դարնանացանի դարմանը, բազուկը (ճակնդեղ—кормовая свекла), գետնախնձորը. զօրեղ կերն է՝ առուոյտ, թեփ և կոպտոն. լրացուցիչ կերն է՝ դարի, վարսակ և հաճար:

Պէտք է առանձնապէս ուշադրութիւն դարձնել և զգուշաւոր ու չափաւոր ընտրութիւն անել կենդանեաց օրական կերի մէջ այնպէս, որ նորանում լինի սննդարար նիւթերի պահանջած չափը և նիւթերը համապատասխան լինեն կենդանու ապրուստի եղանակին և նպատակին և որպէս զի ամէն անգամ, բացի սննդարար նիւթերից, կենդանին ստամոքսը լցնելու համար ստանայ նաև անհրաժեշտ քանակութեամբ խոշոր, դժուարամարս կեր:

Այս բոլոր կանոնները ընդունուած են իբրև անփոփոխելի, գործադրելի մի ճշմարտութիւն: Բայց եթէ աչքի առաջ ունենանք, որ մեծ եղջիւրաւոր անասունների համար որոշուած այս

չափը մի միջին չափ է, որը դուրս է բերուած բազմաթիւ կենդանիների վերայ տեղի ունեցած փորձերից, և իրականութեան մէջ միջին կամ միջակ կենդանի գոյութիւն չունի, իւրաքանչիւր կենդանի ունի իւր առանձնայատկութիւնները և շեղումները, հետեապէս և կերի ժամանակ մնունդի չափ որոշելը խիստ դժուար է և նոյն իսկ բոլորովին անհնարին և եթէ յամառութեամբ հետեւողներ լինեն, այդպիսիները արդիւնաւոր հետեւանքների չեն հասնի: Ահա հէնց այդ պատճառով այստեղ աւելորդ է յառաջ բերել մննդի չափերը որոշող մի որ և է ազիւսակ, որովհետեւ ոչ մի գործնական նշանակութիւն չունի: Բայց որպէս զի կերը համապատասխան լինի նշանակած նպատակին և որպէս զի նիւթերը անմիտ և անօգուտ կերպով չլատնուին, լաւ կլինի պահպանել հետեւեալ կանոնները.

1) Մի կերից միւսին անցնելիս պէտք է խիստ յաջորդականութիւն պահպանել. այսպէս օրինակ. եթէ արօտատեղերում կանաչ խոտ արածելուց անմիջապէս յետոյ կենդանիները աշնանը սկսեն կերակրուել չոր խոտով և կամ ընդհակառակն, եթէ դարնանը չոր խոտից անցնեն կանաչի, նոցա կաթը կպակասի և քաշը կդադարի բարձրանալուց:

2) Կերի ժամանակ անհրաժեշտ է ուշք դարձնել, որ նա մի որոշ ծաւալ ունենայ: Թէպէտ կարելի է վերցնել փոքր չափով այնպիսի կեր, որ իւր մէջ պարունակուած է կենդանու համար բաւարար չափով կարեւոր մննդարար նիւթեր, բայց նոցանից կենդանին կանոնաւոր կերպով չի կարող օգտուել, որովհետեւ ստամոքսը լցուած չլինելու պատճառով մարսողական նիւթերը լաւ չեն արտադրուած և կենդանին անկարող կլինի ստամոքսից կերը յետ բերել որոճալու. բայց եթէ կենդանիներին այնքան շատ մննդարար նիւթեր տանք, որ ստամոքսը լցուի, նա անկարող կլինի այդքանը մարսել, նրա ստամոքսը կխանդարուի և կենդանին կարող է նոյն իսկ զգալի վնասներ կրել: Հասկանալի է, որ ձեռնտու չէ կերակրել նաև խիստ մեծ ծաւալ ունեցող նիւթերով, որովհետեւ կենդանու ստամոքսը կարող է տեղաւորել իւր մէջ և մարսել միմիայն որոշ ծաւալ ունեցող կեր և մենակ մեծ ծաւալ ունեցող կեր գործածելով, կենդանին քաղցած կարող է մնալ, հետեապէս և կդադարի արդիւնաբեր լինելուց: Պէտք է միշտ ընտրութիւն անել կերերի մէջ և աշխատել յարմարաւոր նիւթեր ընտրել և կամ մի խառնուրդ կազմել՝ խոտի, դարմանի, իրրև մեծ ծաւալ ունեցող կերերի հետ, որոնք լաւ ներդրածութիւն են անուամբ մարսողական հիւթեր արտադրուելուն:

3) Եթէ կենդանիներին միաժամանակ կերակրում են այլ և այլ նիւթերով, այն ժամանակ օգտակար և կանոնաւոր կլինի ամբողջ օրուայ համար այսպէս սահմանել. աւելի կոշտ ու կոպիտ, դժուարամարս և մեծածաւալ կերը պէտք է տալ անասուններին գիշեր ժամանակ, որովհետեւ նորա միջոց շատ կունենան լաւ ծամելու և մարսելու: Անհամ կամ անասուններին դուր չեկող նիւթերը և կամ այնպիսիները, որոնց դեռ սովոր չեն անասունները, պէտք է տալ առաւօտները քաղցած ժամանակ, երբ սովորաբար նոցա ախորժակը սաստիկ գրգռուած է լինում:

Սովորական և աւելի լաւ թանկագին կերը պէտք է դործածել ցերեկը, որպէս զի տէրը միջոց ունենայ վերահասու լինելու, որ կենդանիները հաւասար չափով ուտեն:

4) Շատ կարեւոր է ուշք դարձնել նաև, որ կեր տալը և ջուր խմացնելը տեղի ունենայ օրական որոշեալ ժամերում և որոշեալ թուով: Այդպիսի կանոնաւորութիւնը որոշ չափով պահպանում է մարտդութիւնը կանոնաւոր վիճակի մէջ և դիւրացնում կենդանեաց վերայ խնամք տանելու դործը: Խիստ անմիաբան կլինի, եթէ մարդ առանց մտածելու կերակրէ իւր անասուններին. այսպիսի ժամանակ եթէ մի կերից մինչև միւս կերն եղած միջոցը մեծ լինի, կենդանին կարող է քաղցած մնալ, երբեմն էլ, ընդհակառակը, խիստ շուտ շուտ կերակրելով, կենդանիները հանդրեց կոխեն աւելացած կերը կոխկրուտել ոտների տակ: Եղջիւրաւոր անասուններին պէտք է ջրել օրական երկու անգամ, խի կեր տալ երեք անգամ: Ժամերի ընտրութիւնը կարող է կախումն ունենալ տէրերի ունեցած յարմարութիւններից, քայց ցանկալի է, որ մէկ անգամից մինչև միւս անգամ ջրելու ժամանակամիջոցը 12 ժամ լինի և ձմեռը երեկոյեան տուած կերից մինչև առաւօտուայ կերը 7 ժամից աւելի չանցնի: Մնացած ժամանակներում կերերը պէտք է տալ հաւասար ժամանակամիջոց անցնելուց յետոյ:

Անասուններին խմացնելու ջուրը պէտք է բոլորովին մաքուր լինի, ամենալաւ խմելու ջուրը գետերի և առուակների ջրերն են. լաւ է նաև աղբիւրի և ջրհորի ջրերը: Եթէ հարկ լինի անասուններին լճակներից ջուր խմացնել, պէտք է այդ լճակները մաքուր պահել: Պղտոր, կանգնած, կանաչով ծածկուած ջրերը վնասակար են կենդանեաց առողջութեանը և ոչ միայն հիւանդութեան, այլ նաև նրանց մէջ ջարդ ընկնելու պատճառ են դառնում: Ձմեռն անասուններին երբէք չպէտք է դուրս տանել ջրելու, որովհետեւ նախ որ շատ սառն ջրից կենդանիները ջերմում են և երկրորդ, որ սառն ջրից և դիւրասայթաք ճանա-

պարհով քայլելով յղի կովերը կարող են վիժել և երբորդ, որ կիթան կովերը նոյն պատճառներից կարող են նուազեցնել սուած կաթի քանակը: Ձմեռն ամենից լաւ է ջուրը պահել ակոսներում առանձին փայտեայ կամ քարեայ տաշաերի (գուռերի) կամ չաների մէջ, որպէս զի անասունները երբ կամենան, կարողանան խմել: Ախոսներում ջուրը բաւականին տաքացած է լինում և անասունները խմում են աւելի ակտրժակով, ջրելու ամանը պէտք է շատ մաքուր պահել:

Մնում է, որ կարնասու, աշխատար և մսացու եղջիւրաւոր անասուններին կերակրելին իւրաքանչիւր տեսակի վերայ առանձին առանձին ու շաղբութիւն դարձնենք, խնամք տանենք:

Կարնասու կովի կերը. Մեծ քանակութեամբ և լաւ տեսակ կաթ ստանալու համար ոչ միայն կարեւոր է, որ կովը ազնիւ և կաթնոտ ցեղից յառաջացած լինի, հարկաւոր է ուշադրութեան առնել նաև այս կամ այն կերի յատկութիւնը և չափը, որովհետև ինչպէս կաթի քանակութիւնը, նոյնպէս և յատկութիւնը կախումն ունի կերից: Բայց որովհետև կաթը իսկապէս ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կաթնային գեղձի լուծուող վանդակիկները, այս պատճառով կովից ստացուած կաթի թէ քանակութիւնը և թէ յատկութիւնը ամէնից աւելի կախումն ունի այդ գործարանի այս կամ այն աստիճանի զարգացումից և յատկութիւնից: Այս բնական օրէնքի ճշմարտութիւնը հաստատոււմ է նրանով, որ եթէ զանազան կովերի միակերպ կերակրենք և խնամենք, հաւասար քանակութեամբ կաթ չի ստացուի. ջահել կովերը աւելի քիչ կաթ կտան, երկրորդ և երրորդ ծնից յետոյ, երբ կաթի գեղձը իւր վերջնական զարգացմանը և բնական մեծութեանը կհասնի, կաթի քանակն ևս կմեծանայ, իսկ ծերութեան հասակում գեղձը կփոքրանայ, որով և կթուլանայ նրա գործունէութիւնը: Կաթնային վատ գեղձ ունեցող կովին որքան ուզում են լաւ կերակրեն, այնու ամենայնիւ նորա արգիւնաբերութիւնը միայն մինչև մի որոշ աստիճան կբարձրանայ, որից յետոյ կերի աւելին ոչ թէ կաթի կփոխուի, այլ մսի և ճարպի: Այնու ամենայնիւ կերի գերը կաթ արտադրելու գործում խիստ մեծ է և կարեւոր. նա նիւթեր է մատակարարում գեղձի արդէն կաթ դարձած վանդակիկներին վերանորոգելու համար, որով ամէնից առաջ սպառում է կաթի քանակի վերայ: Յայտնի է, որ մարմնի բոլոր հիւսուածքները, գրանց թւում և կաթի գեղձը, պարունակում է սպիտակուցային նիւթեր. սհա այս պատճառով կաթնային նոր վանդակիկներ հիմնելու համար, անհրաժեշտ է ուղիտակուցային նիւթերով հարուստ կեր: Հարուստ ասելով կերի

մէջ սպիտակուցի քանակութիւնը չպէտք է չափազանց շատ լինի, որովհետեւ այդպիսի դէպքում նորա նշանաւոր մասից կյառաջանան այնպիսի թթու նիւթեր, որ կաթի արտադրութեանը քայարձակ վնաս կպատճառեն: Որովհետեւ կթի կովը իւր ստացած սննդարար նիւթերի մի մասը գործ է դնում կաթ պատրաստելու, իսկ միւս մնացածը իւր մարմնի կազմուածքը առողջ վիճակի մէջ պահելու համար, այս պատճառով նոցա համար երբէք սննդարար, մանաւանդ սպիտակուցային նիւթեր չպէտք է խնայել, որովհետեւ սպիտակուցային նիւթերի մեծ մասը հէնց նոյն իսկ կաթի հետ միասին է դուրս գալիս, հակառակ դէպքում կենդանին շատ ծախսելով, բայց քիչ ստանալով, աւելի տրամադիր կլինի հիւանդանալու, մանաւանդ թոքախտով: Ինչ վերաբերում է կաթի վերայ ունեցած ճարպի ներդրութեանը, փորձերը հակասական հետեանքներ են ունեցել. այնուամենայնիւ կերի մէջ եթէ քիչ քանակութեամբ ճարպային նիւթեր լինեն, օգտակար է կաթի համար:

Մեծ եղջիւրաւոր անասունները ամենօրեայ կերը պէտք է բաղկացած լինի հետեւեալ նիւթերից. առհասարակ գործարանաւոր նիւթերից սպիտակուցից, նարպից և ածխաջրածինից. կաթնատու անասունները կերն ևս նոյն բաղադրութիւնը պէտք է ունենայ: 1000 գրվ. կենդանի քաշ ունեցող մի կթի կովի համար որոշուած սննդարար նիւթերի կանոնաւոր չափը (ըստ Վ.Օլֆի) հետեւեալն է. 24 գրվ. առհասարակ գործարանաւոր նիւթեր. 2,5 գրուանքայ սպիտակուց, 12,5 գրվանքայ ածխաջրածին և 0,7 գրվ. ճարպ: Այսպիսի բաղադրութիւն ունեցող կերը համապատասխան կարող է լինել արօտատեղերի լաւ խոտին և ճշմարիտ որ փորձերը ցոյց են տուել, որ ամենալաւ կերը կաթնատու անասունները համար մարգագետինները լաւ խոտն է:

Կերն ընդունակ է փոխել նաև կաթի յատկութիւնը: Կաթնատու կովին առատ և անխնայ կերակրելով կաթի մէջ չոր նիւթերի քանակը աճում է, բայց բաղադրիչ մասերի փոխադարձ յարաբերութիւնը (սպիտակուցի և ճարպի) սովորաբար մնում է անփոփոխ: Կերը փոխում է ոչ միայն կաթի, այլ և սորանից ստացուած նիւթերի՝ իւղի, պանրի ինչպէս քանակութիւնը, նոյնպէս և յատկութիւնը՝ գոյնը¹⁾, համը, հոտը և այլն: Բոլոր հատկաւոր բոյսերի՝ հաճարի, ցորենի, գարու, վարսակի, կորեկի, նաև եգիպտացորնի, վուշի, կանեփի, սիսեռի, լորու հասիկները, թիթեռնածաղիկ բոյսերը՝ ոլոռն, ոսպը, առուոյտը²⁾, քուշ-

1. Գագար, օրինակ, կարին դեղին գոյն է սալիս եւայն:

2. Հասարակ առուոյտը գարնանը ցուս է հասնում եւ ցուս օգտակար է ան-

նէն, բամբակի կուտը, հասարակ կորնգան, նաև ալիւրը, [թեփը ¹⁾]:
 Կոպտոնը ²⁾, քուսպը և մի քանի այլ նիւթեր ընդու-
 նակ են կաթի յատկութիւնը բարելաւելու. ընդհակառակը՝
 դարմանը, մանաւանդ վատ տեսակ խոտերը և մի քանի
 ուրիշ, իբրև կեր գործածուող, նիւթեր, ինչպէս օրինակ, մի
 քանի ծառերի ճիւղքերը, տերէնները, վատ ազդեցութիւն
 են ունենում կաթի վերայ: Բացի այս կերերից կայ նաև
 մի երրորդ խումբ կեր, որոնց մէջ ջրային մասը մեծ տեղ է բռն-
 ւում: Այս կարգին են պատկանում արմատապտուղ բոյսերը՝
 բազուկը (ճակնդեղ), գազարը, շաղգամը և ուրիշները, նաև
 կարթօֆիլը ³⁾, որոնք բոլորն էլ ներգործութիւն են անում կաթի
 քանակի վերայ, շատացնելով նորա ջրային մասերը: Սրանց թւում
 կարելի է հաշուել նաև արաղի և գարեջրի դերը կամ տիւր
 (տկանք, չաշ): Սոցանից կարթօֆիլը, գազարը, բազուկը, շաղ-
 գամը, կաղամբը, զանազան պտուղները և բանջարեղէնները թէ-
 պէտ շատացնում են կովի կաթի քանակը, բայց տալիս են ջրա-
 լի, թոյլ կաթ: Նման ազդեցութիւն են անում նաև արաղի և
 գարեջրի գործարանների տկանքները: Նաև ամէն մի փշացած
 կեր, բացի կենդանու առողջութեան վերայ վատ ազդեցութիւն
 ունենալուց, փշացնում է նաև կաթը ու նորանից յառաջացած
 նիւթերը: Ընդհանրապէս վատ կերը, մանաւանդ քիչ բորակ
 պարունակող նիւթերը, երբէք այնպիսի համեղ կաթ չեն տալիս,
 ինչպիսին ստացում է ճոխ բուսականութիւնից կամ առուոյ-
 տից: Չմբան չոր և միմիայն յարդից բաղկացած կերը դժգոյն
 կաթ է տալիս, մինչդեռ գարնանը և ամբանը ստացում է շատ
 լաւ դեղին կաթ, որովհետև կովերը արածում են համեղ բոյսեր:

բանով կերակրել կովերին, որովհետև դարանով կերակրուող կովը ցած կաթ է
 տալիս: Դաւեերի խոտն առուոյսի չափ սննդաբար չէ:

1. Եւրասիացի կրի կովին ամէն անգամ 5 գրվ-ից աւելի չպէտք է տալ:
2. Ամէն անգամ 4 գրվ.:

3. Խորհուրդ են տալիս կաթնասու անասուններին կերակրել մտնած կար-
 բոժիլով (1000 գրվանքայ քառ ունեցող կաթնասու կովին օրական պէտք է տալ
 10—15 գրվանքայ հում եւ 15—20 գրվանքայ եփած կարբոժի): Հում կարբոժիլը
 աւելացնում է առաւելապէս կաթի քանակը, իսկ եփածը՝ մսի: Եթէ այս չափից
 աւելի տրուի, կաթը եւ իւրը անհանոյ համ կստանայ: Յղի կովերին պէտք է տալ
 միայն եփած կարբոժի դարմանի հետ խառն եւ այն էլ սովորականից աւելի
 պակաս քանակութեամբ, հակառակ դեպքում կենդանիները դժուարութեամբ կը
 մարսեն, փորլուծութիւն կյառաջանայ եւ գուցէ վիժումն տեղի ունենայ. այս
 պատճառով հում տուած ժամանակ վերան աղի ջուր են ցանում: Այսպիսի դեպ-
 քեան կարբոժի վերայ պէտք է աւելացնել նաեւ ուրիշ կեր, այսպէս օրինակ,
 16 գրվանքայ կարբոժի վերայ պէտք է աւելացնել 15 գրվանքայ զարնանացանի
 դարման եւսայն:

Ապացուցուած է, որ իբրև կեր գործածուող նիւթերից մի քանիսը ընդունակ են կաթի միջի ճարպային մասերը աւելացնելու: այդպիսիներից է օրինակ, քուսպը, հոսպոնը և այլն: Թէպէտ քիչ չափով, բայց համարեա նոյն տեսակից են նաև հասկաւոր բոյսերի հատիկները և թիթեռնածաղիկ բոյսերը: սոցա մէջ աչքի են ընկնում վարսակը և մի քանի ուրիշները:

Մեզանում գարնանը, ամբանը և համարեա մինչև աշնան կէսերը բոլոր եղջիւրաւոր անասունները անց են կացնում արօտատեղերում և գոհանում եղած բուսականութեամբ, որով և կովերի կաթը աւելանում է: Այդպէս են վարւում բոլոր լեռնային երկրների բնակիչները: Արատասահմանում համարեա ամէն տեղ, շատ քիչ բացառութեամբ, աւելի յարմարաւոր են համարում նոյն խի ամբանը կաթնատու անասուններին ախոռներում պահել, քան արօտներում, որովհետև այն ժամանակ կարելի կլինի նոցա աւելի լաւ կերակրել, նոցանից աւելի մեծ չափով կաթ ստանալ: սակայն այդ կերպ կերակրած անասունների կաթից պատրաստած իւղը, պանիրը այն առաւելութիւնները չունին, ինչ առաւելութիւններ որ ունի արօտներում արածող կովերից ստացուածը: Կաթնատու եղջիւրաւոր անասուններին ախոռներում պահելը ձեռնառու է միայն սակաւահող երկրների բնակիչներին, որտեղ անասունների համար յատկապէս զանազան տեսակ խոտեր են ցանում և բացի դրանից իբրև կեր գործ են անում նաև զանազան գործարաններից գուրս թափած շատ աւելորդ նիւթեր: Ախոռներում պահելու գլխաւոր պատճառն այն է, որ արտասահմանում զանազան ժամանակներում ցանում են այլևայլ տեսակ խոտեր, և այնպէս են յարմարեցնում, որ ամբողջ ամառուայ ընթացքում կենդանիները կանաչ կերի պակասութիւն չեն զգում:

Գարնան սկզբներին կովերին մէկէն ի մէկ չափաք է բաւականանալ միմիայն կանաչ խոտ տալով: պէտք է մի քանի օր կերակրել նաև խոտով ու գարմանով, որպէս զի նախ կենդանու փորը չլուծէ և երկրորդ, որ արօտներում բուսած խոտը դեռ այնքան քիչ է և պակաս մննդարար, որ կենդանին քաղցած կմնայ:

Արատասահմանում 1000 զրվանբայ ծանրութիւն ունեցող (մաքսային 800 զրվ.) կովը ընդունում են իբրև միութիւն, որի համար հարկաւոր է մի այնպիսի արօտատեղի, ուր համարձակ կերպով կարող են արածել երկու գլուխ ջահիլ եղջիւրաւոր անասուն կամ 1 $\frac{1}{2}$ քուսակ, կամ 2 $\frac{1}{5}$ ցուլ, կամ 10 ոչխար կամ 8 խոզ: Որպէս զի կովը առանց ուրիշ կերի կարողանայ միայն ա-

բօտատեղում արածելով բաւականանալ մօտաւորապէս 150 օր, հարկաւոր է որ այդ արօտատեղին մինչև 112 $\frac{1}{2}$ փ. չոր խոտ ապ: Հետեւապէս և մէկ գլուխ անասուն կերակրելու համար, երբ արօտատեղին շատ հարուստ է բուսականութեամբ, ուրեմն շատ լաւ խոտաւէտ տեղ է, որ կարող է մինչև 200—250 փ. չոր խոտ (700—800 փ. կանաչ խոտ) տալ, հարկաւոր է մօտաւորապէս $\frac{1}{2}$ դեսետին այդպիսի արօտատեղի. երբ արօտատեղին քիչ պակաս է առաջնից, բայց դարձեալ այնքան խոտաւէտ է, որ տալիս է 100—150 փ. չոր խոտ (300—400 փ. կանաչ խոտ), բաւական է $\frac{5}{4}$ դեսետինը. միջակ տեսակ արօտատեղու 1 $\frac{1}{4}$ —1 $\frac{1}{2}$ դեսետինը բաւական է մի կովի համար, երբ արօտատեղին վատն է, ուրեմն և աղքատ է բուսականութեամբ՝ 2 $\frac{1}{4}$ դեսետինն և վերջապէս շատ վատ արօտատեղու 3—5 դեսետինը հաղիւ բաւականացնէ: Եթէ արօտատեղին այնքան աղքատ է բուսականութեամբ, որ մի կովի բաւականութիւն տալու համար հարկաւոր է 3 դեսետինից ոչ պակաս հող, կենդանին չէ կարող կշտանալ, այդ պատճառով էլ այդպիսի արօտատեղերում պէտք է արածեցնել միմիայն ոչխարներ:

Կաթնատու անասուններին ձմեռը պէտք է կերակրել օրական 3—5 անգամ առանձին մսուրքումը, մանաւանդ երբ թանկագին կեր է (օր. ալիւրի թեփ, կոպտոնը մանրած արմատապտուղների հետ և այլն): Աւելի օգտակար է շուտ շուտ, բայց փոքր փոքր բաժին տալ. միանգամից շատ կեր ստացած ժամանակ, կենդանին թողնում է նորա մի մասը մսուրքի մէջ, և յետոյ այլևս չի մօտենում, չի ուտում, որով և ի դուր վնաս է յառաջանում: Չպէտք է նաև շատ ուշ ուշ կերակրել, որպէս զի կենդանին քաղցած մնայ և կեր տեսնելուն պէս յարձակուի վերան և սկսի ազահարար, առանց կանոնաւոր ծամելու կուլ տալ ու խանգարել իւր մարտողութիւնը:

Կաթնատու կովերին կերակրելիս զիւղացիների կամ ագարակատերերի գլխաւոր հոգսը պէտք է լինի կերի համար պատրաստի ունենալ բաւարար չափով այլ և այլ նիւթեր, որոնք միջոց կտան կենդանուն արօտատեղերում կանաչ խոտ արածելուց, առանց որ և է վնասի, աստիճանաբար անցնել չոր կերի: Այսպիսի անցումների ժամանակ կաթնատու կովերին պէտք է կերակրել այնպիսի բազադութիւն ունեցող կերով, որպիսին նորա ստացել էին արօտներում: Արտիճետե սովորաբար կթի կովին տալիս են օրական միջակ յատկութիւն ունեցող մօտաւորապէս 30—35 զրվանքայ խոտ, որը իւր մէջ պարունակում է վերևում յիշուած քանակութեամբ սպիտակուց, ածխածնուր, ճարպ և այլն.

մի չափ, որ միայն կարող է կենդանու սնունդը հաւասարակչութեան մէջ պահել և չափաւոր կաթ արտադրել, այս պատճառով միմիայն խոտով կերակրելով չպէտք է բաւականանալ. ճիշտ է, մեղանում կաթնատու անասունների, մանաւանդ կովերի ձմեռուայ գլխաւոր կերը համարեա չոր խոտն է, բայց միայն դրանով չպէտք է բաւականանալ. սննդարար նիւթերի մ'նացած մասը պէտք է լրացնել դարման, ալիւրի թեփ, դազար, բազուկ, շաղգամ, վուշի կոպտոն գործ ածելով, որոնք լաւ կաթ արտադրելու միջոցներ են: Այսպէս, օրինակ 15 գրվանքայ մարդագետնի խոտը, 4 գրվանքայ վարսակի դարմանը, 8 գրվանքայ հաճարի թեփը (отруби), և 40 գրվանքայ հացի արաղի տկանքը (барда), սոցա ամբողջ խառնուրդը կատարելապէս բաւական է 25 փութ ծանրութիւն ունեցող կովի համար: Այս խառնուրդի մէջ եղած հաճարի թեփի տեղ կարելի է գործածել կոպտոն:

Իբրև կեր կովերին կարելի է տալ նաև կանաչ եգիպտացորեն. նոքա սիրով կուտեն, առողջ կման, ուժեղ կլինեն և շատ կաթ կտան: ձահնդեղի տերեւները քիչ սնունդ կտան և կովերի փորը կլուծեն. այս պատճառով պէտք է գործածել մանրած և դարմանի հետ միասին: Կաղամբի տերեւները սրանցից լաւ են, միայն դարձեալ պէտք է դարմանի հետ տալ: Շատ տեղերում հաճարի արտի մէջ անմիջապէս եգիպտացորեն են ցանում ու աշնանը քիչ քիչ կտրում և լաւ դարմանի հետ միասին գործադրում, միայն պէտք է զգուշանալ, որ տաք արևին այդպիսի արար ոչխար, խոզ չմտնի, եթէ ոչ կվնասուի:

Գարմանը զանազան տեսակ է լինում: Կովին տալու դարմանը պէտք է լաւ պահուած լինի և շատ հասած. անձրևից, մեղրացողից ու ժանգից փչացած չպէտք է լինի: Ոլոռի, ոսպի, սիսեռի ու վիզի դարմանը հացաբոյսերի դարմանից աւելի լաւ է: Կովերին բորակածինով հարուստ, թարմ, ցանած խոտերով կերակրելիս, լաւ կլինի աւելացնել վերաները քիչ քանակութեամբ դարման: Խառնուրդ խոտը՝ այսինքն խառն ցանած վիզը, ոլոռն, դարին եթէ ծաղկելուց յետոյ հնձած ու չորացրած է, յատկութեամբ լաւ տեսակի չոր խոտի է հաւասար: Սովորաբար լաւ խոտի մի գրվանքան հաւասար է փչացած կամ թթու խոտի երկու գրվանքին:

Եգիպտացորենը և արմատապտուղները այն տեսակ նիւթերից են, որ օգտակար է գործ ածել նախ քան աշնանը ձմեռնային կերի անցնելը: Կաթնատու անասուններին լաւ է հացահատիկներ չտալ, նոցա տեղ կարելի է գործ ածել կոպտոն և

կամ դարու և վարսակի ալիւրից լափ, որն հետ կարելի է խառնել նաև դարման:

Քացի դրանից կենդանիների կերերը դիւրամարս անելու նպատակով, նոցա մամնաւոր պատրաստութիւնների են ենթարկում* այն է՝ հոտելու, թրջելու և խմորման: Այս կերպ պատրաստելով, կերերի սննդական արժէքը թէպէտ շատ չի բարձրանում, այնու ամենայնիւ անասունները ախորժակով կսկսեն ուտել, հեշտութեամբ կծամուի և աւելի դիւրամարս կլինի:

Լաւ երկրագործներ կենդանիների կերերը միմեանց հետ խառնելով ու տեսակ տեսակ փորձերով այնպիսի եղանակներ են գտած, որ քիչ ծախքով լաւ և առողջ կեր են պատրաստում:

Երբեմն կերերը գործ են ածում թրջելով և երբեմն առանց թրջելու: Այսպէս օրինակ, կարելի է տալ առանց թրջելու նախօրօք մանր կտրտած արմատապտուղները, շաղգամը, գաղարը, բազուկը դարմանի հետ խառն: Այս խառնուրդի վերայ կարելի է աւելացնել նաև քիչ մանրած խոտ, որից յետոյ պէտք է յուսալ, որ կովը լաւ և առատ կաթ կտայ: Այսպիսի դէպքում ամէնից առաջ պէտք է տալ կաղամբի տերև* սա միւսներից աւելի պահաս սննդարար է, քացի դրանից երկար էլ չի պահուի* սրանից յետոյ պէտք է տալ դդում, գետնախընձոր բազուկի հետ միասին (միշտ պէտք է դարմանի հետ միասին տալ), որոնք շատ կաթ են տալիս և զերացնում¹⁾: Ամէնից վերջը պէտք է տալ շաղգամ, որովհետև ամէնից աւելի շատ կռիմանայ և կաթի համար էլ օգտակար է: Նոյն խառնուրդները տալիս են նաև թրջած: Նախ վերցնում են դարման, արմատապտուղներ և քիչ էլ խառն խոտ: Նախ քան այս նիւթերը իրար

1. Փորձուած է որ կովերի եղջիրներ արմատներից կտրտելով, նրանց կարը կաւելանայ եւ միանգամայն կցիրանան: Քայց այս գործը պէտք է կատարել քանի որ անասունները փոքր են, այսինքն քանի որ եղջիրները դուրս ցցուած չեն: Երբ որ երկնջի եղջիրների տեղը կսկսի ուռչիլ, յառաջ քան այդ ուռուցքը կարծրանալը, պէտք է նախ մկրտով եղջիրների տեղը բուսած մազերը սակից կտրել եւ յետոյ եղջիրների տեղը մտնով պարզ ջրով քրջել եւ վրայից ամբողջ եղջիրի արմատի վրայ դժոխաբար (կապուսբար) քսել եւ երբ մոքրը սկսի փափկիլ եւ կարմրանայ, բոցիլ, որպէս թէ արիւն դուրս պիտի գայ, պէտք է դադարել քսելուց: Թացութիւնը խիստ կարեւոր է, որպէս զի դժոխաբար կարողանայ ազդել, միայն չպէտք է չափազանցութեան հասցնել, որպէս զի ջուրը նախախ վերայ վազելով վերքը չնեծացնէ:

Եղջիրներ կտրտելով կովի կարի աւելանալու եւ գիրանալու պատճառը նմանեցնում են մի ծառի, որի եթէ աւելորդ նիւրեր կտրտուեն, աւելի մեծ պտուղներ կտայ. որով եւ ծառի կենսական ուժը չի փչանայ, մի անօգուտ գործարան յառաջ բերելով:

վերայ լցնելը՝ կոշտ և նեարդաւոր կերերը, արմատապառուղները, եղիպտացորենը, գեանախնձորը կտրտում, մանրում են և յետոյ այդ խառնուրդի վերայ լցնում են այնքան սառը կամ աւելի լաւ է տաք ջուր՝ ու խառնում, մինչև որ բոլորը թրջուի, փափկի: Խոհանոցի և կաթնատան ջրերն ևս օգտակար է գործածել այս նպատակով: Չուրը լցնելուց յետոյ ամանի ըերանը փահում են և մի ժամ կամ մի օր անցնելուց յետոյ տալիս են կովերին: Այս կերս պատրաստած կերը կովերը հեշտութեամբ են ուտում ու առողջ մնում, որովհետև հեշտ ու գժուար մարսելու նիւթերը խառնուած լինելով՝ աւելի գիւրին կմարսուին:

Հաստատուած է, որ խմորուած կերերը կենդանիները աւելի ախորժակով են ուտում: Ահա քսան տարի է, որ սկսել է տարածուել կերերի այս եղանակով պատրաստելը: Գրեթէ բոլոր կերերը՝ չոր կամ թրջած, ջրալի, եթէ մի քիչ խմորուին, աւելի օգտակար և շահաւէտ կլինին: Երկար ժամանակ կատարուած փորձերը ցոյց են տուել, որ եթէ մի օր յառաջ կերերը կտրատուեն և դարմանի մանրուների, հոտած խոտի, հացահատիկների կամ արմախիւների կծեպների հետ խառնուեն, աւելի շատ քանակութեամբ սննդարար նիւթեր կտան, քան իսկոյն կտրտուած և տրուածները կամ առանձին առանձին տրուած դարմանը, խոտը և կծեպները և այլն: Այսպէս խառնուած և խմորուած նայն իսկ նուազ սննդարար կերերը համովնալով, զրգուում են կենդանիների ախորժակը և աւելի շատ քանակութեամբ ուտել են տալիս: Ամրան սկզբներին եթէ չոր և կանաչ խոտեր միաժամանակ քիչ խառն տրուի, կենդանիները կսկսեն ուտել կանաչ խոտը և ոչ չորը, բայց եթէ իրարու հետ լաւ խառնուած լինեն, երկուսից էլ հաւասարապէս կուտեն: Հացահատիկների, արմախիւների կծեպների, դարմանի, գեանախնձորի հետ կարելի է խառնել նաև քիչ փչացած խոտեր, որոնց համն ու հոտը անտարակոյս պիտի զղուեցնէին կենդանիներին, եթէ առանձին գործ ածուէին:

Կաթնատու անասուններին, առաւել ևս կովերին երբէք չպէտք է կերակրել փչացած, թթու խոտերով, որովհետև, ինչպէս վերևը տեսանք՝ այդպիսի կերը կաթի վերայ վատ ներգործութիւն է ունենում: Չպէտք է շատ ուտեցնել նաև վարսակի դարման: Կթի կովերի կերը կարիք չկայ նոյն իսկ եփել, խաշել և մի օր և է այլ կերս պատրաստել: Թէպէտ այս կերս պատրաստելը համեղ է, բայց քնքուշացնում և փափկասնունդ է դարձնում կենդանու ստամոքսը: Կաթնատու կովը, որ ձմեռը խոտ ու դարման և այլ գժուարամարս նիւթեր պէտք է ուտէ,

անպատճառ մաքուր, առողջ և ոչ քնքոյշ ստամոքս պէտք է ունենայ:

Յղի կովերը, որոնք միաժամանակ տալիս են կաթ և կերակրում հորթերին, պէտք է աւելի առատ սննդարար կեր ստանան: Այսպիսիներէ համար պէտք է խուսափել գործածելուց մի քանի տեսակ կերեր, որոնք գործարանական արդիւն: արեւրու-թեան մնացորդներն են ներկայացնում, որպէս զի վիժումն չը յառաջանայ (չհորթատէ): Նոյն զգուշութիւնը պէտք է պահպանել նաև սառած կարթօֆիլի և ուրիշ փշացած կերերի վերաբերմամբ:

Կանոնաւոր և սննդարար կերը իւր մէջ բացի սպիտակուցից, ճարպից, ածխածնից, պէտք է պարունակէ նաև զանազան հանքային նիւթեր: Կերի մէջ հանքային նիւթերի, մանուսանդ ծծմբային թթուի և կրի բացահայտութիւնը խիստ զգալի կերպով արտայայտուում է կենդանեաց վերայ. նոքա սուազում, ուժասպառ են լինում, որովհետև կաթի միջից անդադար դուրս է հանւում զգալի չափով ֆոսֆորաթթու կիր (фосфорнокислая известь): Կաթնատու անասուններին խոտով կերակրելիս շատ քիչ դէպքերում միայն գուցէ հարկաւորուի մտածել այս նիւթերի մասին. բայց եթէ կերը բաղկացած լինի բացառապէս դարմանից, թեփից, արմատապտուղներից և այլն, օգտակար և նոյն իսկ անհրաժեշտ է գործածել երբեմն երբեմն քիչ քանակութեամբ կիր (լաւ է գործածել կաւիճ) և կամ սսկրի փոշի:

Հասարակ աղն ևս օգտակար է կթի կովերին. նա սաստկացնում, աւելացնում է նիւթերի փոխանակութիւնը և նպաստում կաթի առատ արտադրուելուն. բացի դրանից աղը համեղ է դարձնում կերը և զրգում կենդանու ախորժակը: Սովորաբար եղջիւրաւոր անասուններին տուած աղի քանակը փոփոխական է. այսպէս օրինակ, երբ նոքա արածում են աղոտ դաշտերում և կամ ծովափնեայ տեղերում և կամ եթէ նոցա ձմրան կերած խոտը հաւաքած է այդպիսի տեղերից, այն ժամանակ պէտք է քիչ աղ տալ: Սովորաբար կթի կովերին տալիս են օրական 1—2 1/2 լոտ աղ, երբեմն և աւելի. հետեապէս և տարեկան կհարկաւորուի 11 1/2—28 1/2 գրուանքայ: Աղը պէտք է խառնել կամ չոր կերի և կամ ամէնից լաւն է լափի հետ և այնպէս գործածել: Երբէք կովերի առաջ չպէտք է աղի այնպիսի կտորներ դնել, որ նոքա կարողանան միանգամից կուլ տալ, որովհետև այդպիսի կտորները ընկնելով կենդանու ստամոքսը, այնտեղի մաղասային թաղանթի բորբոքումն և պատերի վերայ վերբեր և ուրիշ հիւանդութիւններ են յառաջացնում:

Պէտրզ Ղազարեան

